

روش تحول خانواده در قرآن خوانش تنزیلی^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۶/۳

تاریخ تأیید: ۱۴۰۰/۸/۱۲

عبدالکریم بهجت‌پور*
رضا نظریان**

۵۱

فران‌پروژه

سال اول / شماره ۱ / پائیز ۱۴۰۰

چکیده

قرآن کریم به صورت تدریجی نازل شده است. این نزول نشان می‌دهد قرآن با یک روش معین با بافت معاصر نزول مناسب یافته است. جامعه معاصر نزول در مکه وضعیتی دارد که با جامعه معاصر نزول در مدینه متفاوت است. در درون بازه زمانی مکه یا بازه زمانی مدینه نیز تفاوت‌هایی به لحاظ روش طرح محتوا وجود داشته است. سبک تنزیلی، نزول تدریجی قرآن را به یک اصل پژوهشی تبدیل کرده است. طبق این اصل پیام قرآن تنها به محتوا محدود نمی‌شود، بلکه در روش طرح موضوع نیز پیام تربیتی دارد. از این حیث در موضوع خانواده محتواهای قرآن از یک روش برخوردارند. در این پژوهش برخی آیات مرتبط با خانواده در قرآن به ترتیب نزول سوره‌ها خوانده شده‌اند. قرآن در ابتدای نزول خود با مناسبات خانوادگی جاهلی روبه‌روست. در مناسبات مربوط به فرزندان، دخترداری به عنوان بار و عار نگریسته می‌شود. در مناسبات والدینی، بین احترام به والدین و اطاعت از آنها تفکیکی وجود ندارد و پیروی کورکورانه از آبا و اجداد رایج است. در مناسبات زوجینی، ارث زنان و ضعیفان را می‌توان از دست آنها برون کرد. طلاق‌های مکرر و رفتار ناپسند با زنان رایج است. قرآن به تدریج و با یک

۱. مقاله پیش رو چکیده قسمتی از کتاب در دست انتشار «فرایند تحول در خانواده: کاربردی سبک تفسیر تنزیلی» به راهنمایی عبدالکریم بهجت‌پور و با پژوهش رضا نظریان است.
* دانشیار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی (abp114@yahoo.com).
** دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی دانشگاه تهران (reza.nazarian@ut.ac.ir).

روش مشخص، با این گونه رفتارها مبارزه می کند و خانواده‌ای به وجود می آورد که در آن فرزند دختر خیر کثیر است. خانواده‌ای که فرزندان در عین احترام به والدین از پندارهای مشرکانه آنها اطاعت نمی کنند. خانواده‌ای که با زنان معاشرت با معروف می کند و به ازدواج به عنوان یک پیمان غلیظ نگاه می شود. نتیجه این پژوهش نشان دادن روش نهادی شدن خانواده توحیدی در قرآن است.

واژگان کلیدی: خانواده، روش نهادی شدن، سبک تزیلی، قرآن.

مقدمه

خانواده شاید فراگیرترین نهادی است که اکثر قریب به اتفاق آحاد جامعه تجربه زیسته‌ای از آن دارند. عموم مردم علی رغم داشتن تجربه زیسته از خانواده ممکن است درکی از روش ایجاد تحول در خانواده نداشته باشند. در اینجاست که برنامه‌های علمی یاریگر سیاست‌های خانواده می‌شوند تا نحوه شروع تحول و استمرار آن را یاد دهند.

سبک تزیلی (در خصوص مشروعیت، پیشینه، قواعد، اصول و فواید این رویکرد، ر.ک: بهجت پور، ۱۳۹۲ و ۱۳۹۰، ج ۱، ص ۹-۱۳۲) یکی از این برنامه‌های علمی است که روش ایجاد تحول در خانواده را به عنوان واحد تحلیل، موضوع مطالعه خود قرار داده است. طبق این سبک، سوره‌های قرآن بر اساس ترتیب نزول خوانش می‌شوند. هر موضوعی در قرآن و از جمله خانواده، دارای یک سیر است. هر موضوع نقطه شروع، روش استمرار و به‌بارنشستن خاص خود را دارد. طبق این واحد تحلیل، اصلی‌ترین سؤال این است که «خانواده در قرآن چگونه متحول شد». همان طور که از سؤال پیداست، این پژوهش اصل تحول خانواده در قرآن را مفروض قرار داده و از روش این تحول سؤال کرده است.

اصل تحول خانواده در قرآن موضوعی مطالعه‌شده در پژوهش‌های قرآنی راجع به خانواده است. قرآن در تمام مناسبات والدینی، فرزندی و زناشویی تحوّل‌ی ریشه‌دار به وجود آورد. «اسلام نه تنها عرف اعراب درباره نظام خانواده را به صورت کلی تأیید نکرد، بلکه آن را دگرگون و وارونه ساخت و به هم ریخت» (پیشوانی، ۱۳۷۷). تحریم شدن و به رسمیت شناخته نشدن نکاح‌هایی مانند نکاح المقت (ازدواج پسر بزرگ با نامادری خویش، پس از مرگ پدر، یا طلاق نامادری)، نکاح شغار (زنان و دختران، مهر و کابین زنی دیگر واقع می‌شدند)، نکاح خدن (زنان و مردانی که

به عللی موفق به ازدواج معمولی نمی‌شدند یا انگیزه هوس‌رانی و عیاشی آزادانه داشتند، می‌کوشیدند تا با فرد مورد پسند خود روابط پنهانی برقرار کنند)، نکاح بدل (زناشویی معاوضه‌ای و مبادله‌ای) در سوره‌هایی مانند نساء (نزول ۹۲) آیه‌های ۱۹، ۲۲ و ۲۵، مائده (نزول ۱۱۳) آیه ۵، احزاب (نزول ۹۰) آیه ۵۲، دلالت بر تحوّل دارد که قرآن در نظام خانواده ایجاد کرد.

همچنین لغو شدن طلاق‌هایی مانند طلاق ظهار (در جاهلیت نوعی طلاق و جدایی جسمانی محسوب می‌شد، ولی در عین حال زن نمی‌توانست با مرد دیگر ازدواج کند و زن نه بهره‌مند از رابطه زناشویی بود و نه رها بود که بتواند با دیگری ازدواج کند) و طلاق ایلاء (در جاهلیت هنگامی که مردی از همسر خویش متنفر می‌شد، گاهی سوگند یاد می‌کرد که با او همبستر نگردد و با این روش غیر انسانی، همسر خویش را در تنگنای شدیدی قرار می‌داد) در آیات اولیه سوره مجادله (نزول ۱۰۶) و آیات ۲۲۶ - ۲۲۷ سوره بقره (نزول ۸۷) دلالت بر همین تحول در نظام خانوادگی دارد (پیشوائی، ۱۳۸۹، ص ۵۹ - ۶۱).

پژوهشگران قرآنی تا کنون به این امر واقف بوده‌اند که با آمدن قرآن تحوّل در نظام خانوادگی جامعه معاصر نزول به وجود آمده است؛ اما کمتر به روش این تحول توجه کرده‌اند. غفلت از روش تحول خانواده در قرآن باعث شده است پژوهشگران قرآنی هر کدام بر گوشه‌ای از مضامین قرآنی در باب خانواده تکیه کنند.

عیب برخورد نکته‌ای و نه شبکه‌ای با آیات قرآن در باب خانواده این است که فضای زنده‌ای که قرآن به عنوان یک متن (Text) با بافت (Context) معاصر نزول وارد تعامل می‌شود، از قلم می‌افتد.

ضرورت انجام این پژوهش همین است که با نشان دادن روش تحوّل، این فضای زنده تربیتی در قرآن را به نمایش بگذارد.

۱. معرفی سبک تنزیلی

اصل اساسی سبک تنزیلی این است که قرآن تدریجی النزول است و در این نزول تدریجی، هدفی تربیتی وجود داشته است. «دستور به خواندن تدریجی قرآن بر مردم توسط پیامبر ﷺ (الأسراء، به ترتیب نزول: ۵۰، آیه ۱۰۶) اقتضا می‌کند که قرآن برای نزول تدریجی و طبیعی آیات

و سوره‌ها، حکمت‌هایی را مد نظر داشته باشد» (بهجت‌پور، ۱۳۹۴، ص ۱۲۷)؛ از این رو مرادهای خدای متعال تنها به محتوا محدود نمی‌شود بلکه در حوزه روش‌ها و فرایندها (ترتیب طرح یک موضوع) هم هست.

قرآن محتوای خود را گاه به اجمال و گاه به تفصیل شرح داده است. «به طور کلی اصول شریعی که در مدینه به طور تفصیل نازل شده، در مکه به طور اجمال نازل گردیده است» (طباطبایی، ۱۳۶۱، ج ۷، ص ۵۰۲). در سبک تنزیلی، این اجمال و تفصیل بار تربیتی دارد. توجه به این سبک سبب می‌شود نسبت به تقدّم و تأخّر موضوعات قرآنی، حساسیت نظری پیدا کنیم؛ از این رو «اصل تقدم هشدار بر بشارت، تقدم تذکر بر تعليم، ايجاد حس فقر و نیاز به پروردگار قبل از بیان وظایف بنده نسبت به خدا» (بهجت‌پور، ۱۳۸۸، ص ۱۸۲ - ۲۰۳) اهمیت می‌یابد.

سبک تنزیلی با توجه به ترتیب نزول سوره‌ها در قرآن، یک موضوع را در درون شبکه تنزیل قرار می‌دهد تا مشخص شود یک موضوع به پشتوانه چه پیشینه‌هایی مطرح گردیده و چه دنباله‌هایی را برای آینده خود به وجود می‌آورد. «در مطالعه بر اساس ترتیب نزول موضوعات، بررسی می‌شود که این عنصر فرهنگی چه موقع آمد و پیش از آن چه عناصری مطرح شد و آن عناصر چه نسبتی با این عنصر داشته‌اند؟ این عنصر چگونه عنصر ضد فرهنگی خود را کنار زد؟ چگونه ابهامات و مقاومت‌هایی را که در برابرش شد، شکست؟ چگونه فرهنگ شد و با چه ابزاری تثبیت شد و پایش و رصد از آن به عمل آمد» (بهجت‌پور، ۱۳۹۳، ص ۱۰۱).

سبک تنزیلی، چنان‌که آمد، متن را در نسبت با بافت در نظر می‌گیرد. در درون بافت با مخاطب‌های متعددی روبه‌رو هستیم. «به جهت اُنس مردم با بینش‌ها، باورها و رسوم رسوب‌یافته، مردم دو دسته خواهند شد: اکثریت قاطعی که در برابر تحول مقاومت می‌کنند و اندکی که با تحول همراه می‌شوند» (بهجت‌پور، ۱۳۹۹، ص ۳۹۰). «... [در برابر جریان اول] باید از هر روزنه‌ای برای ایجاد انعطاف و نرمش آنها استفاده کرد...، تدابیری به خرج داد تا گستره این جریان تقلیل یابد» (همان). «... [در برابر جریان دوم] این گروه را پس از شناسایی باید زیر بال تربیت قرار داد... در این گروه باید امید و شوق و اطمینان خاطر درباره رسیدن به اهداف و آرمان‌ها را اجرا کرد...» (همان). «در کنار این مجریان اصلی برنامه تحول باید برای پیگیری اهداف خود ابزار مناسبی داشته باشند... باید از عبرت‌های تاریخی و سنت‌های

حاکم بر جوامع بشری آگاه باشند و...» (همان).

توجه به تفاوت بین مخاطبان از این حیث ضروری است که جامعه به نحو خطی پیش نمی‌رود. «به عنوان مثال در اواخر سوره فرقان (نزول ۴۲) با کفار درباره ربوبیت بحث می‌کند؛ در حالی که از مؤمنانی که با تربیت و حیانی رشد کرده‌اند، با عنوان عبدالرحمان یاد می‌نماید» (بهجت‌پور، ۱۳۹۳، ص ۱۱۴).

هنگامی که واحد تحلیل، روش ایجاد تحول بشود، ایجاد باور در مخاطب اهمیت می‌یابد. «قرآن می‌خواهد انسان‌ها موحد شوند. من باید معادباور باشم نه معادشناس» (همو، ۱۳۹۵، ص ۳).

۵۵

قرآن پژوهی

روش تحول خانواده در قرآن

پیشینه پژوهش

وقتی التفات متن به بافت و بالعکس تبدیل به مسئله اصلی پژوهش شود، ردیابی این التفات و نحوه شروع و دنباله‌ها اهمیت می‌یابد. اگر بصیرت قرآنی در باب خانواده به این شکل به وجود آمده باشد که «اجتماع خانوادگی، اجتماعی است طبیعی - قراردادی» (مطهری، ۱۳۸۸، ص ۱۲) آنچه به لحاظ مسئله این پژوهش اهمیت می‌یابد، این است که طبیعی - قراردادی بودن اجتماع خانوادگی در متن قرآن چگونه پدیدار شده است و بافت جامعه معاصر نزول چگونه این موضوع را فهمیده است یا پذیرفته است.

اگر بصیرت قرآنی در باب خانواده به این شکل به وجود آمده باشد که «خدای متعال ... از همه خواسته است که مزایایی را که ندارند، آرزو نکنند و مثلاً مردان نگویند که ای کاش زن می‌بودیم یا زنان نگویند که کاشکی مرد می‌بودیم» (مصباح یزدی، ۱۳۹۱، ص ۲۴۷ - ۲۴۸)، آنچه به لحاظ مسئله این پژوهش اهمیت می‌یابد، این است که نارضایتی از جنسیت در چه مرحله‌ای از بافت معاصر نزول روی داده است و متن قرآن در پاسخ به این نارضایتی چگونه موضع گرفته است.

اگر بصیرت قرآنی در باب خانواده به این شکل به وجود آمده باشد که «در مجموع نقش مکمل زنان و مردان در اجتماع بر چند اصل مبتنی است: الف) جواز حضور زنان در اجتماع، ب) رجحان حضور زنان در اجتماع در برخی موارد، ج) ضرورت و وجوب حضور اجتماعی زنان در مواردی معین، د) نكوهش حضور بی‌فایده یا زیان‌بار زنان در اجتماع» (علاسوند،

۱۳۹۶، ص ۱۳۴ - ۱۴۰)، آنچه به لحاظ مسئله این پژوهش اهمیت می‌یابد، این است که حضور زن در اجتماع از منظر قرآن در چه پیوستاری و در ضمن چه رویدادهایی مطرح شده است و بافت معاصر نزول این حضور را چگونه پذیرفته است.

با توجه به همین نمونه‌ها می‌توان گفت که آورده این پژوهش التفات به فضای زنده‌ای است که قرآن با خانواده روبه‌رو شد و سنت‌های غلط را به تدریج ریشه‌کن کرد و سنت‌های درست را به تدریج ریشه‌دار کرد. اگر توجه عمده به متن قرآن در باب خانواده معطوف شود، پیوستار تحوّل خانواده در قرآن از بین می‌رود و صرفاً گزاره‌های معرفتی و نکته‌ای از آیات قرآن حاصل می‌آید و اگر توجه عمدتاً روی بافت قرار بگیرد، نحوه تحوّل بافت با تأثیرپذیری از متن مفقود می‌شود.

دو پژوهشی که با رعایت اصل تعامل بین متن و بافت انجام شده‌اند و در ارتباط با موضوع این پژوهش‌اند، عبارت‌اند از:

پژوهش با موضوع پاکدامنی در قرآن با استفاده از سبک تنزیلی نشان می‌دهد که پاکدامنی در قرآن در تمامی سوره‌ها از سوره‌های ابتدایی به ترتیب نزول تا سوره‌های انتهایی البته با توجه به سیر نهادینه‌کردن این مفهوم، حضور دارد (بهجت پور، ۱۳۹۶، الف).

اگرچه ممکن است در ابتدا دو موضوع پاکدامنی و پوشش به صورت مساوی لحاظ شوند، پژوهش تنزیلی نشان می‌دهد این دو مفهوم علی‌رغم اشتراک با هم نسبت مساوی ندارند. پژوهش با موضوع پوشش اسلامی نشان می‌دهد مفهوم پوشش به صورت مستقیم در آیه ۵۹ سوره احزاب (نزول ۹۰) مطرح می‌شود (بهجت پور، ۱۳۹۶، ب). در واقع ظرفیت طرح مفهوم پوشش هنگامی در بافت به وجود می‌آید که بافت طبق آیه ۳۵ همین سوره فضایی مانند مسلمانی، ایمان، خضوع، راستگویی، صبر، فروتنی، صدقه‌دادن، روزه‌داری، حفظ شهوت و یاد خدا را در خود به‌خوبی پرورش داده باشد (همان).

روش طرح یک موضوع در سوره‌های قرآن به ترتیب نزول می‌تواند بیانگر این باشد که موضوع تا چه حد بی‌نیاز به مقدمه‌چینی (پاکدامنی) یا نیازمند به مقدمه‌چینی (پوشش) است.

ثمره این دو پژوهش آن است که نشان می‌دهد «این عفاف و پاکدامنی است که به لحاظ تربیتی بر پوشش تقدم و سبقت دارد و نه بر عکس؛ از سوی دیگر همیشه میان عفاف و پوشش ملازمه علیّی - معلولی برقرار نیست و رابطه مصادیق این دو مقوله عموم و خصوص من وجه است؛ به این معنا که ممکن است برخی زنان باشند که دارای مراتبی از ملکه عفت باشند، اما ملتزم به پوشش معهود

اسلامی نباشند و از سوی دیگر ممکن است برخی زنانی که در ظاهر ملتزم به پوشش هستند، در باطن و حقیقتاً عقیف نبوده و در صورت فراهم شدن شرایط، رفتارهای غیر عقیفانه از آنها سر بزند و در مسیر افساد گام بردارند؛ همچنان که بسیاری از زنان هستند که در عین التزام به پوشش اسلامی، از ملکه درونی عفت نیز برخوردارند» (بهجت پور، ۱۳۹۶، الف، ص ۱۲).

اگرچه این دو پژوهش اخیر به طور مستقیم در خصوص روش تحول خانواده در قرآن نیستند، نزدیک ترین پژوهش ها به این پژوهش محسوب می شوند. التفات متن به بافت و بالعکس وجه اشتراک این پژوهش با دو پژوهش اخیر است؛ اما به لحاظ موضوع در اینجا خانواده و به طور مشخص مناسبات والدینی، فرزندی و زوجینی مورد نظر است.

۲. روش شناسی پژوهش

این پژوهش به لحاظ روشی تناسب بین متن و بافت را در تحول خانواده از منظر قرآن پی می گیرد. متن قرآن به بافت معاصر نزول التفات دارد و بافت هم به متن توجه می کند. در اینجا روشن کردن این مسئله مهم است که به چه شکلی این التفات به وجود می آید.

اگر موضوع خانواده در قرآن را به یک موجود زنده تشبیه کنیم که مراحل رشد دارد، می توانیم بگوییم که قرآن برای هر مرحله از رشد خانواده دستورالعمل هایی متناسب با همان مرحله ارائه می دهد. این دستورها به شکلی است که مورد پذیرش خانواده معاصر نزول نیز قرار می گیرد. طبق آیه ۲۹ سوره فتح (نزول ۱۱۲) محمد ﷺ و کسانی که با او هستند مانند یک نهال، چهار مرحله رشد را طی می کنند. ابتدا مانند یک نهال، جوانه خود را ظاهر می کنند (أَخْرَجَ شَطْأَهُ)، سپس نیرو می گیرند (فَأَزْرَهُ)، در ادامه غلیظ و ستبر می شوند (فَأَسْتَغْلَظُ) و در نهایت مستقر می شوند و می ایستند (فَأَسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوْقِهِ).

با توجه به این آیه در هر موضوع و در اینجا در موضوع خانواده، چهار مرحله از رشد را می توانیم در نظر بگیریم. هر مرحله با یک وضعیتی روبه روست که مخصوص به خود است و هر مرحله نسبت به مرحله رشد بعد از خودش گشوده است.

شروع صحبت از خانواده در قرآن را می توانیم در سوره تکویر (نزول ۷) آیه های ۸ - ۹ مشاهده کنیم. در این آیات به خوبی روشن است که بافت معاصر نزول، گرفتار راه و رسم های غلط

خانوادگی است. در این مرحله آغازین متن با بافت به شکل ویژه‌ای ارتباط برقرار می‌کند. از کُشته‌شده و نه از کُشنده سؤال می‌شود که به کدامین گناه کشته شده است. این سبک گفتاری در نهیب‌زدن و آگاه‌کردن مخاطب مؤثر بوده است؛ به عبارت دیگر قرآن در این مرحله با روش نهیب و هشدار، بافت را نسبت به خطای خویش مُلتفت می‌کند.

در مرحله بعدی بافت جامعه به سمت خانواده توحیدی متمایل شده است. گروه‌های الگویی مانند عبادالرحمان در سوره فرقان (نزول ۴۲) معرفی شده‌اند. در اینجا است که الگوها معرفی می‌شوند تا جامعه هدف‌گذاری درستی داشته باشد. در سوره مؤمنون (نزول ۷۴) آیة‌های ۵ - ۷ به خوبی می‌توانیم تصویری را که از انسان‌های ارزشی در زندگی خانوادگی ارائه می‌شود، ببینیم. مؤمنان در این آیة‌ها کسانی هستند که روابط جنسی حفاظت‌شده دارند و در این خصوص بی‌بندوبار نیستند؛ به عبارت دیگر متناسب با وضع تعینی جامعه، الگوها و آرمان‌هایی از سوی متن تعیین می‌شود.

در مرحله سوم بافت جامعه الگوهای خانوادگی را پذیرفته و آماده است مناسبات خانوادگی خودش را سازمان‌دهی کند. در اینجا است که به سؤال‌های ریز و درشت خانوادگی پاسخ داده می‌شود. در سوره بقره (نزول ۸۷) آیة ۱۸۷ به هنگام قاعده‌گذاری در باب زمان آمیزش جنسی به خوبی ورود به این مرحله جدید قابل شناسایی است. در مرحله پایانی، بافت جامعه از آداب و رسوم غلط خارج شده و الگوها و مناسبات خانوادگی خودش را نیز پیدا کرده است. در اینجا ضروری است تدابیری وضع شود تا خانواده توحیدی پایدار بماند و بتواند خودش را بازتولید کند. در سوره نور (نزول ۱۰۳) آیة ۲ به خوبی این مرحله قابل شناسایی است. در جایی که منکری مانند زنا اصل خانواده توحیدی را در معرض خطر قرار داده است، نحوه مجازات گناهکار به خوبی تشریح می‌شود تا راه و رسم‌های بی‌بندوباری در نهاد خانواده دوباره برگشت نکند.

۳. روش تحوّل در قرآن

روش تحوّل در قرآن یک سیر عمومی و یک سیر موضوع دارد. سیر عمومی روش تحوّل را به صورت عام و کلان در جامعه معاصر نزول پی می‌گیرد و سیر موضوع، روش تحوّل در یک موضوع خاص - در اینجا موضوع خانواده - را پی می‌گیرد.

با لحاظ مراحل چهارگانه‌ای که در آیه ۲۹ سوره فتح (نزول ۱۱۲) برای رشد و گسترش همراهان پیامبر ﷺ بیان شده و بنا بر مطالعات درون قرآنی، سیر عمومی روش تحوّل مسلمانان به استناد هدایت‌های قرآنی عبارت است از:

الف) دوره هویت‌یابی که از سوره علق (نزول ۱) تا سوره حجر (نزول ۵۴) ادامه دارد. در این دوره، پیامبر ﷺ به صورت علنی در صحنه حضور دارد؛ اما تازه‌مسلمانان مخفی‌اند.

ب) دوره قوت‌گیری که از سوره انعام (نزول ۵۵) تا سوره مطففین (نزول ۸۶) ادامه دارد. در این دوره گروه مسلمان آشکار می‌شود و به همین جهت جامعه دوقطبی می‌شود و رابطه اقلیت مسلمانان با اکثریت کافران مکی تنظیم می‌شود.

ج) دوره غلیظ‌شدن که از سوره بقره (نزول ۸۷) تا سوره فتح (نزول ۱۱۲) ادامه دارد. در این دوره آموزه‌های دینی به زندگی مؤمنان در عرصه‌های مختلف رنگ می‌دهد. پیامبر ﷺ به مدینه هجرت می‌کند و جامعه اسلامی شکل می‌گیرد.

د) دوره استقلال که با دو سوره مانده و توبه (نزول ۱۱۳ - ۱۱۴) شکل گرفته است. در این دوره سال‌های پایانی عمر پیامبر ﷺ را شاهد هستیم و تمهیداتی برای شرایط پس از نزول وحی ضروری است (بهجت‌پور، ۱۳۹۶، ص ۲۴ - ۲۵). سیر تحول عام مسلمانان و سیر انتقال یک عنصر قرآنی خاص به مخاطبان و جامعه‌پذیرکردن آن ناظر به هم‌اند؛ اما منطبق بر هم نیستند. ناظر به هم بودن یعنی معنای کلان تحوّل در هر مرحله چه به لحاظ عمومی و چه به لحاظ موضوع در هماهنگی با هم است. منطبق‌نبودن بر هم یعنی به لحاظ شروع سوره‌ها در سیر عمومی ممکن است یک روند طی بشود و در سیر اختصاصی آن روند با اندکی تفاوت پی گرفته شود. بر این اساس سیر موضوعی روش تحوّل خانواده در قرآن عبارت است از:

۱) اضطراب به تغییر در آداب و رسوم خانوادگی که از سوره علق تا حجر (نزول ۱ تا نزول ۵۴) را شامل می‌شود. در این مرحله ضروری است راه و رسم‌های جاهلی تخریب شود.

۲) ارزش‌گذاری برای خانواده که از سوره انعام تا سوره مطففین (نزول ۵۵ تا نزول ۸۶) را در بر می‌گیرد. در این مرحله نیاز است به صورت ایجابی مرام و مسلک خانواده توحیدی تشریح شود.

۳) هنجارسازی خانوادگی که از سوره بقره تا نصر (نزول ۸۷ تا نزول ۱۰۲) را شامل می‌شود. در مرحله سوم فرایند معروف‌شدن امر واجب و منکرشدن امر حرام شکل می‌گیرد.

۴) پایش و مراقبت از خانواده که از سوره نور (۱۰۳) تا آخر قرآن کریم را شامل می‌شود. در

مرحله پایانی، این شاکله مستحکم نیاز به پایش و مراقبت روزمره دارد. لازم است ذکر گردد که ملاک تمایز این مراحل چهارگانه از یکدیگر رویکرد مسلط در هر مرحله است. رویکرد مسلط به این معناست که در مجموعه آیات هر مرحله کدام مضمون محوری پدیدار شده است؛ به این معنا که از همه پرتکرارتر و پرتأکیدتر است. در یک مرحله ممکن است آیه‌هایی وجود داشته باشد که با رویکرد مسلط همخوان نیست؛ به خصوص این مسئله را در سوره‌ها و آیه‌های انتهایی هر مرحله می‌توانیم مشاهده کنیم. در سوره‌های انتهایی هر مرحله قرار است جوانه‌های متعلق به مرحله بعدی ظاهر شود. به همین دلیل آیه ممکن است حامل مضمون مرحله بعد از خود باشد؛ برای مثال رویکرد مسلط در مرحله اول (اضطراب) است؛ اما در همین مرحله در سوره فرقان (نزول ۴۲) به هنگام صحبت راجع به عبادالرحمان که کسانی‌اند که زنا نمی‌کنند، می‌توان ارزش‌گذاری‌ها برای خانواده آرمانی را که مضمون مسلط در مرحله دوم است، مشاهده کرد یا در مرحله سوم اگرچه رویکرد مسلط «هنجارسازی» است، در سوره نساء (نزول ۹۲) آیات ۱۵-۱۶ هنگامی که جریمه زنا محصنه حبس ابد قرار داده شده است، می‌توانیم مضمون پایش و مراقبت را که مضمون محوری در مرحله چهارم است، مشاهده کنیم.

الف) مرحله اول تحوّل خانواده

در این مرحله حسّ اضطراب نسبت به اعمال خانوادگی جاهلی به وجود می‌آید و حس اضطراب به تغییر این شرایط در خانواده‌ها بیدار می‌شود. ضروری است حقّ خوری‌ها و ضعیف‌گشتی‌ها در خانواده نهیب بخورند. ضروری است نسبت به روابطه یله و بی‌بندوبار خانوادگی هشدار داده شود و الزام است تا تصویری از هویت مطلوب خانواده به اشاره گفته شود.

جدول نمایه شماره ۱

ردیف	سوره	آیه	متن و بافت
۱	تکویر ت. ن: ۷	وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ * بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ (۸ - ۹).	دختزکُش مورد خطاب قرار نمی‌گیرد بلکه از دختر کشته‌شده سؤال می‌شود که گناهت چه بود که کشته شدی. این نوع گفتار در بافت، ایجاد حساسیت می‌کند تا بر اعمال خود نظارت کند.
۲	فجر	وَتَأْكُلُونَ التَّرَاثَ أَكْأَلًا لَّمَّا (۱۹)	تصاحب کردن میراث ضعیفان از جمله زنان در جامعه

ردیف	سوره	آیه	متن و بافت
	ت. ن: ۱۰		معاصر نزول وجود دارد. در سوره فجر چنین انسان‌هایی نهیب میخورند.
۳	کوثر ت. ن: ۱۵	إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ * فَصَلْ لِرَبِّكَ وَأَنْحَرْ * إِنَّ شَانَئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ (۱) - (۳).	در فضایی که کافران، فرزند دختر را می‌کشند یا دختر را سربار و اضافی می‌دیدند، خدا به پیامبر ﷺ می‌گوید که ما به تو خیر کثیری مثل حضرت فاطمه ؑ داده‌ایم.
۴	فرقان ت. ن: ۴۲	وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا (۶۸).	وقتی نهی از زناکاری در کنار نهی از شریک قائل شدن برای خدا و نهی از کشتن نفوس می‌نشیند، اهمیت پرهیز از این عامل برهم زنده نهاد خانواده برای جامعه معاصر نزول روشن می‌شود.
۵	مریم ت. ن: ۴۴	وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا (۱۴).	برای اینکه نیکی به پدر و مادر را در بافت، نهادینه نماید، ابتدا از شخص مهربان و پاک‌سیرتی مانند حضرت یحیی مثال می‌آورد تا نشان دهد انسان‌های طراز اول در طول تاریخ همیشه اهل نیکی به والدین بوده‌اند و نسبت به والدین عصیانگر نبوده‌اند.
۶	اسراء ت. ن: ۵۰	وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفْ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا * وَخَفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرُّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيْتَنِي صَغِيرًا (۲۳ - ۲۴).	الگوی نیکی به والدین در سوره مریم شکل گرفته است. در اینجا مصادیق نیکی به والدین برای جامعه معاصر نزول روشن می‌شود. نوع تخاطب با والدین و رفتار با والدین تشریح می‌شود.
۷	اسراء ت. ن: ۵۰	وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ حَشِيَّةَ إِمْلَاقٍ تَحْنُ نَزْوَاهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا (۳۱).	یکی از ریشه‌های فرزندکشی که در جامعه معاصر نزول وجود دارد، کشتن فرزند از ترس فقر است. در این آیه دلیل آورده می‌شود که چنین کاری نادرست است و پیامد بدی برای انجام‌دهنده دارد.

روش تحول خانواده در مرحله اول

وقتی مناسبات فرزندی به سمت ننگ‌دانستن فرزند دختر می‌رود، ضروری است چنین نگرشی استیضاح شود. وقتی این مناسبات به سمت کشتن فرزند از ترس فقر می‌رود، ضروری است

اقتناع‌سازی صورت گیرد که رزق و روزی دست خداست. در مناسبات والدینی برای اینکه نیکی به والدین نهادینه شود، ضروری است ابتدا تمایل به نیکی در فرزندان بیدار شود تا در مرحله بعد نحوه نیکی به والدین بتواند مجال حضور بیابد. در مناسبات زوجینی برای تحکیم خانواده ابتدا ضروری است ظلم در حق اعضای ضعیف‌تر خانواده مورد نکوهش قرار گیرد؛ همچنین ضروری است قبیح روابط بیرون از چاقوب خانواده روشن شود و حسّ بیزاری از بی‌بندوباری جنسی شکل گیرد. در این مرحله لازم است هویت خانواده مطلوب در تصویری از خانواده اولیای الهی تذکر داده شود تا انگیزه برای عبور از خانواده نامطلوب تقویت شود.

ب) مرحله دوم تحوّل خانواده

در این مرحله نظام تقسیم‌بندی جاهلی زیر سؤال می‌رود و رفتار مؤمنان در خانواده و اقوام به رغم تفاوت اعتقادی تبیین می‌شود. پندارهای ناصواب و غیر موجه جاهلان در دخترپنداشتن برای خدا و پسرخواستن برای خود، از اساس زیر سؤال می‌رود. در این سوره‌ها با تراکم آیات احترام به والدین مواجهیم و در همان حال تراکم آیاتی که پیروی کورکورانه از آبا را بی‌وجه می‌کنند. در این سوره‌ها حسّ دوست‌داشتن خانواده تقویت می‌شود و حسّ بیزاری از رفتارهای ضد خانوادگی تشدید می‌شود.

جدول نمابه شماره ۲

ردیف	سوره	آیه	متن و بافت
۱	انعام ت. ن: ۵۵	وَكَذَلِكَ زَيْنَ لَكْتَبِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَائُهُمْ لِيُزْذَوْهُمْ وَلِيَلْبَسُوا عَلَيْهِمْ دِيْبَهُمْ وَلَوْ سَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوا فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ (۱۳۷).	فرزندکشی در جامعه معاصر نزول، ریشه‌های مختلفی داشته است. چنان‌که آمد، یکی از این ریشه‌ها ننگ‌دانستن فرزند دختر بوده است و ریشه دیگر ترس از فقر بوده است. در این آیه به یکی دیگر از ریشه‌های «فرزندکشی» در بافت توجه می‌دهد؛ فرزندکشی به خاطر عشق به بت‌ها و اینکه این کار را یک نوع افتخار یا عبادت محسوب می‌کردند. آیه این سنخ افراد را دروغ‌بافانی می‌نامد که باید به حال خود واگذار شوند.
۲	انعام ت. ن:	وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّدُكُونِنَا وَمَحْرَمٌ عَلَيْنَا أَرْوَاغُنَا	آیه به تبعیض‌های خودساخته جاهلان معاصر نزول اشاره می‌کند که بین جنس زن و مرد تفاوت قایل

ردیف	سوره	آیه	متن و بافت
	۵۵	وَأَنْ يَكُنْ مِثْلَهُ فَبِمَا فِيهِ شُرَكَاءُ سَيُخْزِبُهُمْ وَصَفَهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (۱۳۹).	می‌شدند و آنچه را خوب بود، مخصوص مردان و آنچه را بد بود، مشترک بین زنان و مردان می‌دانستند. در این آیات قوه حکم جاهلی مورد نقادی قرار می‌گیرد.
۳	لقمان ت. ن: ۵۷	وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهُنَّ عَلَيَّ وَهْنٌ وَفَصَالُهُ فِي عَمَتَيْنِ أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ (۱۴).	اگر در آیه‌های پیشین الگوی نیکی به والدین شکل گرفت و نحوه نیکی به والدین نیز بیان شد، در این آیه دلیل نیکی به والدین و به‌خصوص مادر را متذکر می‌شود.
۴	لقمان ت. ن: ۵۷	وَأَنْ جَاهِدَكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۵).	با توجه به این همه توصیه به نیکی به والدین ممکن است این باور به وجود آید که اطاعت از والدین نیز در هر شرایطی ضروری است. در این آیه متذکر می‌شود که اطاعت از پندارهای مشرکانه والدین لازم نیست. در اینجاست که برای اولین بار تفکیک بین احترام به والدین و اطاعت از والدین به وجود می‌آید.
۵	مؤمنون ت. ن: ۷۴	وَالَّذِينَ هُمْ لِأُزْوَاجِهِمْ حَافِظُونَ * إِلَّا عَلَىٰ أَرْوَاحِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَأُولَٰئِكَ مِنْكُمْ غَيْرُ مُلْتَمِسِينَ * فَمَنْ ابْتَغَىٰ زَوْجًا دَلِيلًا فَلَوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ (۵ - ۷).	اگر در سوره فرقان عبادالرحمانی به تصویر کشیده شد که زنا نمی‌کنند، در این آیه انسان‌های مؤمنی به تصویر کشیده می‌شود که لذت‌های جنسی را به خانواده منحصر می‌کنند. در این آیه رفتار پاکدامنانه به بافت معاصر نزول یاد داده می‌شود.

روش تحول خانواده در مرحله دوم

در مناسبات فرزندی، فرزندکشی را این بار با دلایلی دیگر می‌بینیم. اگر روش مواجهه با فرزندکشی به دلیل ننگ دانستن دختر استیضاح بود و اگر روش مواجهه با فرزندکشی به دلیل ترس از فقر، اقناع‌سازی بود، در این نوع خاص فرزندکشی افشای دروغ‌گویی این خطاکاران اهمیت دارد. در مناسبات والدینی تفکیک بین احترام به والدین و اطاعت از والدین در این مرحله به وجود می‌آید. احترام به والدین، مطلق است؛ اما اطاعت از والدین مشروط است به موحدانه‌بودن اوامر آنها. در مناسبات زوجینی نظام تقسیم‌بندی در بهره‌مندی از نعمت‌ها بین زن و مرد مورد استیضاح قرار می‌گیرد؛ همچنین نحوه محافظت از پاکدامنی در چهارچوب خانواده تشریح می‌شود.

ج) مرحله سوم تحوّل خانواده

در دو مرحله پیشین اضطرار به تغییر در آداب و رسوم خانوادگی شکل گرفت و همچنین ارزش‌ها و امور مطلوب و خواستنی هم روایت شد. بعد از این دو مرحله نیاز است مسلمانان بدانند این تصویر دلریا از زندگی خانوادگی را چگونه می‌بایست عملیاتی کنند. در سوره‌های این مرحله بیش از هر چیز شیوه‌های عمل مسلمانان در خانواده مورد تأکید قرار می‌گیرد. حدود و ثغور خانواده مسلمانان با آموزه‌های قرآنی تبیین می‌شود و برای وضعیت‌های گوناگون خانواده انعقاد، شکل‌گیری و انحلال خانواده قوانین و تدابیر لازم به عمل می‌آید. در این مرحله ضمن بیان کارکردهای خانواده از آسیب‌های احتمالی آن سخن گفته و برای رفع آسیب‌ها تدبیر می‌شود. در اینجا به بررسی برخی از مهم‌ترین آیات اشاره می‌شود.

جدول نمایه شماره ۳

ردیف	سوره	آیه	متن و بافت
۱	بقره ت. ن: ۸۷	كُتِبَ عَلَيْكُمُ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ (۱۸۰).	بافت در این مرحله آمادگی پیدا کرده است تا رفتار مطابق با معروف در خانواده داشته باشد. این پذیرش در اعضای خانواده به وجود می‌آید که حتی به هنگام مرگ، مراقبت نسبت به حفظ خانواده با انجام وصیت داشته باشند.
۲	بقره ت. ن: ۸۷	أَحَلَّ لَكُمُ لَيْلَةَ الصَّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٍ لَّكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَبَيِّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصَّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (۱۸۷).	بافت این توانمندی را پیدا کرده است که مورد امر و نهی قرار بگیرد. در این آیه دو نمونه از این حدود الهی آمده است. شرایط زمانی آمیزش با زنان در ماه رمضان و همچنین منع آمیزش با زنان به هنگام اعتکاف.
۳	بقره	وَالْوَالِدَاتُ يُرْضَعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ	آیه نشان می‌دهد که بافت به‌خوبی نسبت به رعایت

ردیف	سوره	آیه	متن و بافت
	ت. ن: ۸۷	كَاٰمِلِيْنَ لِمَنْ اَزَادَ اَنْ يُتِمَّ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ وَّلَا وُسْعَهَا اِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارُّ وَالِدَةٌ بَوْلَدهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بَوْلُده وَوَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَاِنْ اَرَادَا فِضَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَاِنْ اَرَدْتُمْ اَنْ تَنْتَرِضُوْا اَوْ لَا ذِكْرَ لَكُمْ فَاَلَا جُنَاحَ عَلَیْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَا اتَّيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاَتَقُوا اللّٰهَ وَاَعْلَمُوْا اَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌ (۲۳۳).	مصالح فرزند، حسّاس شده است. به همین دلیل به شیوه‌های رعایت مصالح کودک توجه داده است. طرح موضوعاتی مانند مدت شیردادن و حضانت از فرزند حاکی از همین فضایی است که در بافت به وجود آمده است.
۴	احزاب ت. ن: ۹۰	مَا جَعَلَ اللّٰهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِيْ جَوْفِهِ وَمَا جَعَلَ اَرْوَاكَكُمْ الَّا سِيَّئًا تَطَّاهَرُوْنَ مِنْهُنَّ اَمْهَاتِكُمْ وَمَا جَعَلَ اَدْعِيَاءَكُمْ اَبْنَاءَكُمْ ذٰلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِاَفْوَاهِكُمْ وَاللّٰهُ يَقُوْلُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيْلَ (۴).	در فضای مدینه اگرچه جامعه با سلوک اسلامی تربیت شده است، همچنان پسمانده‌های جاهلی حضور دارد. در این آیه دو مورد از این بقایای جاهلی را نام برده و با آنها مبارزه می‌کند: اول اینکه گفته می‌شود زنان شما به صرف خواندن صیغه طلاق جاهلی، مادران شما نمی‌شوند و همین‌طور فرزندخواندگان شما، فرزند واقعی شما نیستند و پسرخواندگان را می‌بایست به نام پدران‌شان خواند.
۵	نساء ت. ن: ۹۲	لِلرِّجَالِ نَصِيْبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانُ وَالْاَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيْبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانُ وَالْاَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ اَوْ كَثُرَ نَصِيْبًا مَّفْرُوْعًا (۷).	اگر در شروع دعوت پیامبر ﷺ این فضا وجود داشت که ارث زنان و ضعیفان را تصاحب می‌کردند. در این مرحله بافت، این آمادگی را پیدا می‌کند که نصیب معین زنان از ارث را بپذیرد.
۶	نساء ت. ن: ۹۲	وَكَيْفَ تَاْخُذُوْنَهُ وَقَدْ اَفْضَى بَعْضُكُمْ اِلَى بَعْضٍ وَاَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيْثَاقًا غَلِيْبًا (۲۱).	بافت این تحمل را پیدا کرده است که ازدواج را به عنوان میثاق غلیظ بفهمد.
۷	طلاق ت. ن: ۹۹	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَاَحْضُوا الْعِدَّةَ وَاَتَّقُوا اللّٰهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوْتِهِنَّ وَاَلَا يَخْرُجْنَ اِلَّا اَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبِيْنَةٍ وَتَلْكَ حُدُوْدُ اللّٰهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُوْدَ اللّٰهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا (۱).	بافتی که در ابتدای نزول قرآن، حقوق زنان و میراث آنان را به راحتی نادیده می‌گیرد، در این فضای مدنی به حدی رسیده است که می‌تواند دستور نگه‌داری از زنان را به هنگام عده طلاق بشنود و عمل کند.

روش تحوّل خانواده در مرحله سوم

مناسبات زوجینی در این مرحله به جایی رسیده است که توصیف ازدواج به عنوان میثاق غلیظ می‌تواند پدیدار شود؛ همچنین رعایت حقوق زنان در حال تبدیل شدن به یک معروف است؛ به همین دلیل قواعدی برای نحوه ازدواج و طلاق و وصیت و... وضع می‌شود. اگر در مرحله اول بافت به شکلی بود که ارث زنان و ضعیفان به راحتی پایمال می‌شد، در این مرحله این طاقت در بافت پدید آمده است که وجود ارث معین برای زنان پذیرفته شود. در مناسبات فرزند، بافت نسبت به رعایت مصالح فرزند حساس شده است و به همین دلیل شیوه‌های رعایت این مصالح مورد توجه قرار می‌گیرد. نظام نامگذاری‌های جاهلی که همچنان در این دوره مدنی باقی مانده است، تخریب می‌گردد و توجه داده می‌شود که زنان به صرف خواندن یک صیغه تبدیل به مادران نمی‌شوند؛ همچنان که فرزندخواندگان، فرزند واقعی نیستند.

د) مرحله چهارم تحول خانواده

در این سوره‌ها زیربنا و بنای ساختمان خانواده شکل گرفته است. محکم‌کاری‌هایی لازم است تا این ساختمان تغییر کاربری ندهد. این استحکام‌بخشی‌ها در قالب قوانین حقوقی خانواده که جنبه بازدارنده دارند، تعبیه شده است. هر لحظه ممکن است برگشت به مسیرهای جاهلی پیشین صورت گیرد. به همین منظور می‌بایست جلوی رخنه‌ها و نفوذها گرفته شود. پایش و مراقبت از خانواده یعنی اتخاذ تدابیری برای مانا شدن و استمرار یافتن نهاد خانواده در آیه‌های این مرحله آشکار است.

جدول نمایه شماره ۴

ردیف	سوره	آیه	متن و بافت
۱	نور: ن: ۱۰۳	الرَّائِبَةُ وَالرَّائِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ (۲).	نحوه مجازات برهم‌زنندگان نهاد خانواده تشریح شده است تا جلوی نفوذ راه و رسم جاهلی که در اینجا زیاده‌خواهی غریزه مدیریت‌ناشده است، به بافت توحیدی گرفته شود.
۲	نور	وَالَّذِينَ يَزُمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَهُمْ يَكْفُرُ لَهُمْ	مراقبت از خانواده این ضرورت را به وجود می‌آورد تا راه

ردیف	سوره	آیه	متن و بافت
	ت. ن: ۱۰۳	شُهَدَاءَ إِلَّا أَنفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعٌ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ * وَالْخَامِسَةَ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ * وَيَذَرُ عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ * وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۶ - ۹).	تهمت زدن‌های اعضای خانواده و در اینجا زن و شوهر به یکدیگر تا حد امکان سخت و همراه با ضوابط سنگین معین باشد.
۳	تحریم ت. ن: ۱۰۸	ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَتٍ نُوحٍ وَأَمْرَأَتٍ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَاتَمَهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّٰخِلِينَ * وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتٍ فَرَعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۱۰ - ۱۱).	از همان سوره‌های آغازین، تأکید بر این مهم شده بود که یکایک اعضای خانواده در برابر اعمال خود مسئولیت شخصی دارند. در این دو آیه برای نشان دادن اینکه مسئولیت مستقیم افراد و اینکه روابط خانوادگی نافی مسئولیت اشخاص نیست، به دو گروه از زنان کافر و مؤمن اشاره می‌کند. زنان کافری که علی رغم ایمان شدید همسرانشان، بر کفر پافشاری کردند و پیوند ولایت با خدا و رسول را شکستند و در مقابل، زنی مانند همسر فرعون که علی رغم داشتن چنین همسری بر ایمان خود اصرار کرد. در اینجا به بافت معاصر نزول که برخی از همسران توطئه‌گر پیامبر ﷺ هستند، هشدار داده می‌شود که علی رغم پیوندهای سببی، احتمال قطع پیوند ولایت و ایمان وجود دارد.
۴	تغابین ت. ن: ۱۱۰	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ مِنْكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ عَدُوٌّ لَكُمْ فَآخِذُوا بِهِمْ وَإِنْ تَعَفَّوْا وَتَضَفَّحُوا وَتَغَفَّرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ * إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ (۱۴ - ۱۵).	در شرایط مدینه این خطر در بین مسلمانان به وجود آمده است که این قدر مشغول همسران و فرزندان بشوند که از یاد خدا و جهاد در راه خدا باز بمانند. این آیه و آیات مدنی مشابه دیگر همین هشدار را به خانواده‌های مسلمان می‌دهد که توجه بیش از حد به خانواده می‌تواند موجب بازماندن از یاد خدا بشود.
۵	توبه ت. ن: ۱۱۴	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنْ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنكُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۲۳).	در مراحل پیشین ملاحظه شد که بین احترام به والدین و اطاعت از آنها تفکیک به وجود آمد. در این آیه این گفتار پیدا می‌شود که والدینی که کفر را بر ایمان ترجیح می‌دهند، ولی «دوست و سرپرست» نیستند.

روش تحول خانواده در مرحله چهارم

فضای مرحله چهارم، فضای مراقبتی است. در اینجا لازم است تدابیری اندیشیده شود تا راه و رسم جاهلی دوباره زنده نشود و پس از تنظیم روابط عقیفانه در خانواده و اجتماع این روابط و تنظیمات آسیب نیند. به همین دلیل در مناسبات زوجینی مسیر مشخصی تدارک دیده است تا اتهامات جنسی زوجین به یکدیگر پذیرفته شود یا این امنیت را حتی برای زنان پیامبر ﷺ از بین می برد که به صرف پیوند سببی با پیامبر ﷺ مشمول لطف و رحمت خداوند بشوند. در مناسبات والدینی نیز هنگامی که تأکید می شود اگر پدران یا برادران شرک را بر ایمان ترجیح دادند، آنها را به دوستی نگیرید، از همین باب است که مسیر بازگشت به تفاخرهای جاهلی به آبا گرفته شود.

نتیجه گیری

این پژوهش فرایند تحول خانواده در قرآن را به عنوان واحد تحلیل مورد توجه قرار داد. سبک تنزیلی، تمسک بر فرایندها و روش تربیتی قرآن را علاوه بر محتوای تربیتی، ضروری می دانند. از این رو این سبک به عنوان شاکله پژوهش به کار بسته شد و نشان داده شد که خانواده جاهلی طی یک روش معین به سمت خانواده توحیدی متحول شده است.

یک متن وقتی تأثیرگذار است که توانسته باشد با موقعیت خاص بافت، ارتباط برقرار کند. یک پدیده ممکن است با انگیزه های مختلفی در بافت نمودار شده باشد. اگر متن این انگیزه ها را در نظر نگیرد و فقط به تویخ خود پدیده پردازد، متن از واقعیت بافت فاصله می گیرد. فرزندکشی در جامعه معاصر نزول با انگیزه های متفاوتی در جریان بوده است. با توجه به ریشه های متفاوت فرزندکشی، نوع مواجهه قرآن هم متفاوت می شود. گاهی مخاطب را استیضاح می کند (جدول نمایه شماره ۱: تکویر ت. ن ۷: آیه ۸-۹)؛ گاهی اقناع سازی می کند (جدول نمایه شماره ۱: اسراء ت. ن ۵۰: آیه ۳۱) و گاهی عمل مخاطب را افشا می کند (جدول نمایه شماره ۲: انعام ت. ن ۵۵: آیه ۱۳۷). در فضای مدنی رفته رفته رفتارهای زُمخت و خشنی مانند کشتن فرزند در حال رنگ باختن است و مصالح کودک مورد توجه قرار می گیرد. در این مرحله شیوه های رعایت مصالح کودک تشریح می شود (جدول نمایه شماره ۳: بقره ت. ن ۸۷: آیه ۲۳۳).

قرآن وقتی می خواهد فرزندان به والدین احترام بگذارند، این خواست را طی یک سیر مطرح

می‌کند تا این خواسته رفته‌رفته پذیرش عمومی قرار بگیرد. ابتدا شخصیت الگویی مانند حضرت یحیی معرفی می‌شود (جدول نمایه شماره ۱: مریم ت. ن ۴۴: آیه ۱۴) و ویژگی این الگو این است که به پدر و مادرش نیکی می‌کند. این اقتناع‌سازی به وجود می‌آید که به چه دلیل می‌بایست به پدر و مادر احسان کرد (جدول نمایه شماره ۲: لقمان ت. ن ۵۷: آیه ۱۴). در ادامه مواجهه ممکن است این اشکال به وجود بیاید که فرزندان، امر والدین را در هر شرایطی قابل پیروی بدانند. در این مرحله یک تفکیک ظریف به وجود می‌آید و آن هم این است که احترام به والدین ضروری است؛ اما اطاعت از باورهای مشرکانه آنها جایز نیست (جدول نمایه شماره ۲: لقمان ت. ن ۵۷: آیه ۱۵). در سوره توبه این مضمون پیدا می‌شود که پدران و برادران را که شرک را به توحید ترجیح داده‌اند، دوست و ولی خودتان نگیرید (جدول نمایه شماره ۴: توبه ت. ن ۱۱۴: آیه ۲۳).

۶۹

قرآن شریف

روش تحول خانواده در قرآن

اگر قرار باشد با عامل‌های ضد خانواده مبارزه کنیم، می‌توانیم این نحوه مبارزه را در ضمن مبارزه قرآن با عامل ضد خانواده زنا به‌خوبی درک کنیم. ابتدا قرآن از یک گروه الگو صحبت می‌کند که چند ویژگی دارند و یکی از آن ویژگی‌ها این است که زنا نمی‌کنند (جدول نمایه شماره ۱: فرقان ت. ن ۴۲: آیه ۶۸). در مرحله بعد نحوه لذت‌طلبی در چارچوب خانواده توضیح داده می‌شود (جدول نمایه شماره ۲: مؤمنون ت. ن ۷۴: آیه ۶). در فرایند بعدی، ازدواج به عنوان یک میثاق غلیظ معرفی می‌شود (جدول نمایه شماره ۳: نساء ت. ن ۹۲: آیه ۲۱). در این مرحله امر ازدواج نهادینه شده است و به عبارتی در جامعه تبدیل به معروف شده است. در این جامعه همچنان عده محدودی نه برای دفع شهوت بلکه برای تخریب نهاد ازدواج، زناکاری را رواج می‌دهند. در چنین فضایی، حکم مجازات زن و مرد زناکار وضع می‌گردد تا از خانواده و ازدواج مراقبت شود (جدول نمایه شماره ۴: نور ت. ن ۱۰۳: آیه ۲).

منابع و مآخذ

۱. بهجت پور، عبدالکریم؛ درآمدی بر اصول تحول فرهنگی با الهام از نزول تدریجی قرآن؛ قم: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۸.
۲. بهجت پور، عبدالکریم؛ همگام با وحی: تفسیر تنزیلی (به ترتیب نزول)؛ ج ۱، قم: مؤسسه تمهید، ۱۳۹۰.
۳. بهجت پور، عبدالکریم؛ تفسیر تنزیلی (به ترتیب نزول): مبانی، اصول، قواعد و فواید؛ تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۲.
۴. بهجت پور، عبدالکریم؛ «روش کشف الگوی اسلامی مهندسی فرهنگی»، راهبرد فرهنگ؛ ش ۲۷، پاییز ۱۳۹۳.
۵. بهجت پور، عبدالکریم؛ «ارزیابی دیدگاه صاحب نظران در تبیین اهداف قرآن»، قرآن شناخت؛ س ۸، ش ۱، پیاپی ۱۵، بهار و تابستان ۱۳۹۴.
۶. بهجت پور، عبدالکریم؛ «جامعه سازی قرآن مبتنی بر ترتیب نزول»، گفتگو با خبرگزاری مهر؛ شناسه خبر ۳۷۴۸۷۵۸، ۱۳۹۵.
۷. بهجت پور، عبدالکریم؛ روش فرهنگ سازی پاکدامنی در قرآن با رویکرد ترتیب نزول؛ قم: مؤسسه تمهید، ۱۳۹۶، الف.
۸. بهجت پور، عبدالکریم؛ سیر فرهنگ سازی پوشش اسلامی با رویکرد تفسیر تنزیلی؛ قم: مؤسسه تمهید، ۱۳۹۶، ب.
۹. بهجت پور، عبدالکریم؛ «روش ایجاد تحول فرهنگی - اجتماعی با الهام از اهداف قرآن در سیر نزول»، مجله فلسفه دین؛ دوره ۱۷، ش ۳، پاییز ۱۳۹۹، ص ۳۶۱ - ۳۹۲.
۱۰. پیشوایی، مهدی و فریده پیشوایی؛ «گونه‌های طلاق در جاهلیت و تحول نظام طلاق جاهلی با ظهور اسلام»، تاریخ در آینه پژوهش؛ س ۷، ش ۳، ۱۳۸۹، ص ۴۹ - ۷۴.
۱۱. پیشوایی، مهدی؛ «آیا نظام خانواده در اسلام نظام عرفی است»، مجله پیام حوزه، ش ۱۹، ۱۳۷۷، ص ۱ - ۹.
۱۲. طباطبایی، محمدحسین؛ تفسیر المیزان؛ ج ۷، ترجمه صالحی کرمانی؛ قم: انتشارات جامعه

- مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۶۱.
۱۳. عباسوند، فریبا؛ زن در اسلام (کلیات و مبانی)؛ ج ۲، قم: مرکز نشر هاجر (وابسته به مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران)، ۱۳۹۶.
۱۴. مصباح یزدی، محمدتقی؛ جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن؛ ج ۷، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۹۱.
۱۵. مطهری، مرتضی؛ نظام حقوق زن در اسلام؛ ج ۵۱، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۸۸.

